

К. В. Астахова

д-р іст. наук, проф., ректор Харківського гуманітарного університету

«Народна українська академія»

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ОСВІТНІХ СТРУКТУР В УМОВАХ ЗРОСТАЮЧОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Здається, є всі підстави для ствердження: країна та всі її інститути, без винятку, опинилися в ситуації, з якою ніхто ніколи не стикався. Воєнна агресія з усіма її проявами перекреслила можливість спиратися на будь-який досвід попередників. Немає такого досвіду. Ми вперше потрапили до реальності, коли випробування такої сили торкається і всіх разом, і кожного. Викривлюються перспективи, якщо взагалі можна казати про їх наявність. Життя стає плоским, бо турбують виключно новини та прості переживання. Але є необхідність збереження здатності до спротиву та – головне – до дії. Важливо зрозуміти що відбувається, через який етап проходимо і, відповідно, які є варіанти розвитку, що можемо контролювати, а що – поки – ні. Потрібна максимальна свідомість.

Нові соціальні виклики призвели до переформатування всього для всіх. Нова реальність жорсткіша за все, що турбувало до лютого 2022 року. Але разом із терпимістю до невизначеності, здається, виявляється нагальна потреба у пошуку ресурсів для подальшого розвитку. Освіта в цьому плані не є виключенням, бо саме вона опинилася на вістрі трансформацій. Всі перетворення, що спіткали систему в цілому та кожен заклад окремо, змінили звичні речі і повернення до минулого стану не буде. Йдеться не стільки про втрати матеріально-технічної бази, хоча вони жахливі, скільки про зміну умов та парадигм, в яких буде надалі рухатися інститут освіти країни, окремі регіони, міста, конкретні навчальні заклади. Перш за все виникає потреба розуміння необхідності формування преадаптивних механізмів. Саме преадаптивних, бо адаптуватися і запізно, і неконструктивно. Стратегічні

вектори повинні бути спрямовані на випередження ситуації, а не тільки на відновлення та відбудову зруйнованого.

Достовірної статистики відносно стану вітчизняної системи освіти сьогодні немає. Найближчим часом вона з'явиться, бо без неї впевнено рухатися вперед неможливо. Але поки йде війна, спиратися можна лише на офіційні данні попереднього періоду.

З 2015 до 2018 року контингент учнів загальноосвітніх шкіл України зростав до показника 4 млн.042 тис. На останній довоєнний рік – 2021-й – 4 млн 222 тис. Потім демографічна ситуація дозволяла спрогнозувати поступове зменшення чисельності учнів. На 2025 рік очікувалося 3 млн 700 тис. [1]. Крок не у прірву, а у нову реальність. Перш за все для вищої школи, яка почала відчувати ці зміни і готувалася до них.

Війна призвела до нечуваної одночасної масової міграції населення в межах країни та за кордон. За різними даними близько 2,5 млн неповнолітніх виїхали з країни через повномасштабну агресію рф. Офіс віце-прем'єра України з питань європейською та євроатлантичної інтеграції констатував, що наприкінці літа за межами країни знаходилося 2 млн 331 тис. дітей. Левова частка – школярі [2].

Ще доведеться з'ясувати реальну картину зміни контингенту учнів загальноосвітніх шкіл. Але вже зрозуміло, що система вищої освіти країни зазнає втрат чисельності майбутніх абітурієнтів в декілька разів більше, ніж за довоєнними розрахунками. І це вимагатиме швидкого реагування та нетрадиційних рішень: з одного боку, треба зберегти вітчизняний сектор університетської освіти, а, з іншого, адекватно зреагувати на важкі зміни. І не лише статистичні. Значна кількість студентів теж опинилася за кордоном. Яка частка з них повернеться, а яка продовжить навчання в університетах інших країн – питання відкрите. Міжнародна конкуренція для українських вишів миттєво загострилася. І вона досить швидко призведе до відчутної стратифікації вітчизняних університетів.

Проблеми відтоку здібних абітурієнтів існували і раніше. Але зараз країни із успішною економікою та розвинутою системою освіти отримали додаткові можливості акумулювати у себе кращі інтелектуальні ресурси через запрошення та утримання талановитих абітурієнтів, які опинилися поза межами України через воєнну агресію. Цей феномен вже «охоплено» громадською думкою, але його осмислення ще не перетворилося на підставу для прийняття стратегічних рішень.

Останнім часом визначення «бідні держави» поступово в літературі замінюється на «країни з дефіцитом інтелекту». Державам з недостатньо розвинутою освітою чи низькими економічними показниками все складніше витримувати змагання за інтелектуальні ресурси, що в перспективі призводить до подальшого зростання економічного та соціального відставання. Необхідно визнати масштабність та неминучість цього ризику в умовах, що склалися. Тим паче, що країни-реципієнти зможуть досить довго використовувати важелі «зарплатного підігріву» задля утримання елітної робочої сили на власних ринках. Так чи інакше, але виклик сформувався і шукати відповіді на нього доведеться дуже швидко за відомим правилом «виклик – відповідь», коли суспільство, вирішуючи чергову проблему, що постала перед ним, переводить себе в більш високе та більш бездоганне, з точки зору ускладнення структури, становище [3].

Все вищенаведене безпосередньо стосується і провідного освітнього центру Східної Європи – Харкова, який опинився у зоні бойових дій з перших днів війни та перебуває у небезпеці станом на початок 2023 р. Умови «прифронтового міста», значні втрати матеріально-технічної бази, виїзд викладачів та студентів – все це вкрай негативно вплинуло на перспективи студентської столиці.

І рішення щодо її збереження та розвитку повинні знаходитися поза межами виключно емоційних та поверхових. Існують реальні ризики простих схем, тому необхідно знаходити рішення поза колією трендів. Привабливість Харкова як провідного освітнього центру об'єктивно

знижується. Це даність, яку неможливо ігнорувати. Перспективи зниження ролі міста на освітньому полі вкрай реальні: Харків знаходиться дуже близько від кордону з РФ, пошкоджено значну частину навчальних закладів, існує реальна загроза втрати відомих наукових шкіл через виїзд науковців, руйнування обладнання та ін. Перелік проблемних зон та негативних проявів можна було б продовжувати.

Але, здається, більш конструктивним є пошук «точок зростання», спираючись на які можна з обережним оптимізмом дивитися у майбутнє студентської столиці.

По-перше, це якість людського капіталу, яким володіє місто. По-друге, унікальний імідж та авторитет Харкова, який набув незвичних рис під час війни, але всі вони склали «додану вартість». По-третє, визнання міста як провідного освітнього центру міжнародними партнерами, допомога яких виявиться досить впливовою. По-четверте, традиційне єднання освітньої та наукової спільноти міста. По-п'яте – університетський сектор може проявити себе для Харкова своєрідним містоутворюючим фактором, який на де-який час врівноважить втрати промислового та транспортного секторів. Є й достатньо нові впливові фактори, які дозволяють дивитися на перспективи розвитку вищої освіти у місті з позитивної точки зору. Це, перш за все, потужний, згуртований та мобільний ІТ-сектор, який утворився у Харкові і може відіграти своєрідну роль «локомотиву» для розвитку сучасної університетської освіти. Перш за все у напрямку використання нових систем «доставки освіти».

Не слід ігнорувати і інфраструктурні переваги міста, яке історично було та залишається потужним транспортним вузлом. Ці та інші умови можуть реально вплинути на збереження Харкова як студентської столиці України, провідного освітнього центру Східної Європи. Чи буде цього достатньо і що необхідно для реального використання наявного потенціалу – питання нелегке.

Перелічені моменти потребують, в першу чергу, інституціонального забезпечення та політичної волі. Самотужки проекти такого масштабу реалізувати практично неможливо. Необхідною здається умова переплетення

місцевої ініціативи та рішень на рівні держави. Виключно по такій «вулиці з зустрічним рухом» можна досягти мети.

Завдання вкрай важке. Але складність не означає, що треба відмовитись від намагань. Є необхідність працювати на випередження, а не відповідати на виклики крок за кроком.

Що вже наступного навчального року могло б, здається, вплинути на вибір абітурієнта на користь Харкова:

- збереження та розширення преференцій для абітурієнтів, які вступатимуть до ЗВО міста;

- об'єднання зусиль держави, освітнього сектору, ІТ структур задля забезпечення учнів та вчителів загальноосвітніх шкіл, студентів пристроями, необхідними для забезпечення навчального процесу у форматі онлайн на сучасному рівні;

- виважена підтримка державною владою, керівництвом області та міста намагань університетів посилити впевненість абітурієнтів та їхніх батьків у спроможності Харкова забезпечити якісну освіту;

- здатність університетів міста перейти від гострої конкуренції до кооперації, спрямованої на рішення загально значущих питань.

Безумовно, розбіжності інтересів різних груп стейкхолдерів у сфері освіти – предмет окремої розмови та аналізу. Але подолати чи пом'якшити ці протиріччя прийдеться.

Якщо серйозно розглядати намагання Харкова зберегти та розширити статус провідного освітнього центру з загальнодержавних позицій, то слід зазначити – інтелектуальний потенціал у сучасних умовах повинен розміщуватися територією країни якомога рівніше. Саме за цих умов відбудуватиметься помітне економічне зростання та системне покращення якості людського капіталу. І це одна з ключових інституціональних вимог забезпечення розвитку сучасної освіти. Для цього потрібен соціальний контракт між університетами та суспільством, якому ще доведеться зрозуміти, що університети не тільки являються носіями академічних традицій та громадської

ефективності, вони володіють неосяжним потенціалом інновацій та нестандартних ініціатив. Їх визначення, крім того, не тільки задовольняти потреби суспільства, а й брати на себе відповідальність за формування нових статусів та смислів. Запорукою конкурентоспроможності університетського Харкова можуть бути не одна – дві геніальні ідеї, а здатність поставляти їх із заavidною регулярністю, постійно враховуючи при цьому зовнішньосистемні та внутрішньосистемні фактори. Головне – знайти нову ідентичність. Всі ці питання управлінням освітою та харківській академічній спільноті доведеться осмислити, бо сегментовані рішення у дусі «кожен сам за себе» не дозволять отримати бажаний результат.

Список бібліографічних посилань

1. МОНУ, (2022). *Освіта України в умовах воєнного стану* [online]. Київ Available at: <http://surl.li/cxswm> [Accessed 24 Dec. 2022].
2. Interfax-Україна, (2022). *У результаті війни 43% українських дітей навчаються за кордоном – ЦЕС* [online]. Available at: <https://interfax.com.ua/news/general/879277.html> [Accessed 24 Dec. 2022].
3. Губанов, М. (2014). Виклик Аполлона як стимул розвитку освіти. *Вісник вищої школи*, 5, с. 19–23.

References

1. Ministry of Education and Science of Ukraine, (2022). *Osvita Ukrayiny v umovakh voyennoho stanu* [Education of Ukraine under martial law] [online]. Kyiv. Available at: <http://surl.li/cxswm> [Accessed 24 Dec. 2022].
2. Interfax-Ukraine, (2022). *U rezul'tati viyny 43% ukrayins'kykh ditey navchayut'sya za kordonom – TSES* [As a result of the war, 43% of Ukrainian children study abroad – CES] [online]. Available at: <https://interfax.com.ua/news/general/879277.html> [Accessed 24 Dec. 2022].
3. Hubanov, M. (2014). *Vyklyk Apolona yak stymul rozvytku osvity* [The challenge of Apollo as a stimulus for the development of education.]. *Visnyk vyshchoyi shkoly* [Bulletin of the Higher School], 5, pp. 19–23.

***Астахова К. В.* Інституціональне забезпечення розвитку освітніх структур в умовах зростаючої невизначеності.**

Автор намагається, у першому наближенні до проблеми, проаналізувати фактори та умови, які б дозволили місту Харків зберегти провідні позиції у освітній сфері, перш за все, вищій. Наголошується на необхідності максимального використання тих переваг, якими історично володіють місто та регіон (традиції, інфраструктура, якість людського капіталу, авторитет та імідж у освітніх колах країни та світу, підтримка міжнародної спільноти та ін.) та побудові тих важелів, за рахунок яких можливо підсилити аргументи Харкова у намаганнях зберегти то, навіть, розширити його позиції освітньої столиці (кооперація вишів замість конкуренції, підтримка владних структур у частині збереження преференцій для абітурієнтів, які оберуть Харківські навчальні заклади у 2023 р., використання потужного ІТ сектору та ін.).

Доводиться спроможність університетів міста, за окремих умов, витримати міжнародну конкуренцію з боку європейської освітньої системи і, навіть, північно-американської. Це можливо виключно у разі використання нетрадиційних шляхів та методів, бо «відновлення та гра у наздоганяли» – рух в нікуди. Є гостра потреба в інтелектуальних сучасних рішеннях, які б демонстрували своєрідний двосторонній рух – з боку університетського співтовариства та з боку державної та міської влади.

Ключові слова: університет, війна, освіта, Харків, інституціональна підтримка, привабливість вишу, преференції.

***Astakhova Kateryna.* Institutional support for the development of educational structures in conditions of growing uncertainty.**

The author tries in a first approximation to analyze the factors and conditions that would allow the city of Kharkiv to maintain a leading position in the field of education, above all, in the field of higher education. Emphasis is placed on the necessity of maximum use of the advantages that the city and the region historically have (traditions, infrastructure, quality of human capital, credibility and image in the

national and international educational circles, support of the international community, etc.) and building those levers that can strengthen the arguments of Kharkiv in its efforts to maintain or even expand its position as an educational capital with cooperation between universities instead of competition, support of authorities in terms of granting preferences for applicants who will choose Kharkiv educational institutions in 2023, use of a powerful IT sector, etc.

It is proven that under certain conditions the city's universities can compete internationally with the European and even the North American educational systems. That is possible only in the case of using non-traditional ways and methods, because "restoration and playing catch-up" is the path to nowhere. There is an urgent need for intelligent modern solutions that would demonstrate a kind of two-way movement both from the university community and from the state and city authorities.

Key words: university, war, education, Kharkiv, institutional support, university attractiveness, preferences.